

Юлія Нестеренко (Луганськ)

УДК 821.161.2-4.09+929Матіяш

ББК 83.3(4Укр)6-4

Жанрова специфіка есеїстики Богдани Матіяш

У статті розглядається мала епічна проза Б. Матіяш з позиції жанрової типології. Увага дослідниці зосереджується на проблемі вивчення есе та його жанрової трансформації на прикладі творчості мисткині.

Ключові слова: есе, жанр, епіка, структура твору

Nesterenko Yu. V. Genre specific of essays by Bogdana Matiyash

This article is about small epos of B. Matiyash from position of genre. Attention of researcher is concentrated on the problem of study of essay and his genre transformation on the example of writer's creation.

Keywords: essay, genre, epos, structure of work

Дослідження жанру есе є актуальною проблемою в сучасному літературознавстві. Проте немає одностайності щодо визначення жанру в академічних виданнях. Зокрема, у «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка зазначається: «Есе – це невеликий за обсягом твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми» [Літературознавчий словник-довідник 1977: 249]. Українські дослідники О. Галич, В. Назарець і Є. Васильєв у підручнику «Теорія літератури» визначають есе як проміжний (межовий) жанр, що «лежить на стику художньої та публіцистичної (часом науково-популяризаторської) творчості» [Галич 2001: 275]. Наведені дефініції засвідчують широке функціональне поле поняття «есе».

Метою нашої розвідки є спроба розглянути жанрові особливості есеїстики Б. Матіяш. Предметом постають типологічні, стилістичні й проблемно-тематичні особливості текстів, а об'єктом стали твори «Щось на кшталт есеїстики», «Пам'ять про Анну», «Розмови з Богом».

І хоча есеїстика Б. Матіяш ще не була предметом студій, та жанр опинявся в центрі наукової уваги. Так, Д. Синиця в дослідженні «Художньо-публіцистичні жанри у літературі

російського зарубіжжя (творча спадщина І. О. Львіна)» стверджує, що «жанр есе є одним із найпродуктивніших жанрів у літературі багатьох народів» [Синиця: 190]. Дисертація Н. Іванової «Есеїстичне письмо і поетика межових форм в українській літературі 1920-х років» подає широке розуміння цього епічного жанру. В першому розділі «Зникомий» есей: становлення експериментального жанру в Європі» дослідниця пише: «Есей – інтелектуальна подія, що відкриває можливість винаходу, творчого виклику в нових царинах досвіду, в закутах культурної дійсності, представлених читачеві під оригінальним авторським кутом зору» [Іванова 2009: 5]. Щодо комунікативних та текстових стратегій есеїстики, то російський психолінгвіст Н. Славянська в кандидатській дисертації «Реалізація функції впливу в тексті есе» розглядає есеїстичний твір як акт комунікативної діяльності, певну дію, що «визначається як мовна дія» і «реалізується у формі тексту» [Славянская 2009].

Дослідниця творчості Василя Барки Г. Швець у роботі «Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика». визначає жанр «як специфічну форму на помежів'ях літератури й інших форм свідомості, в якій синкретично поєднується начала епосу та лірики з нехудожніми й неестетичними елементами і суттю якої є суб'єктивізація авторським «я» різноманітних явищ культури» [Швець 2006: 33].

Відома читачеві передусім як поетеса Б. Матіяш в епічних творах виявляє жанрову оригінальність. Авторське жанрове маркування увиразнює дискусійність чіткої генологічної диференціації есе. Зокрема, на цьому й загострює свою увагу мисткиня у творі «Щось на кшталт есеїстики», де кожна частина вирізняється власним тематичним полем і композицією.

Частина перша твору презентує авторське розуміння жанру. Однак і сам твір чітко вписується у структурні канони есе, до типологічних рис якого належить система логічної та психологічної аргументації «філософського» жанру, на чому власне будується есеїстична архітектоніка. У структурі твору Б. Матіяш вирізняємо такі логічно-композиційні елементи: 1) особистісні апеляції (звернення до сфери почуттів, інтересів особи, її ціннісних орієнтирів), 2) дискусійність («наявність аргументів не тільки на користь думки, яку відстоює автор, але й

проти неї», з метою активізації думок реципієнта з окресленої проблеми), 3) порядковий ефект (пріоритет у викладі аргументів) [Кузнєцова 2005: 155], 4) підтекстові й інтертекстуальні поля, 4) експліцитність висновків [Кузнєцова 2005: 155].

Отже, вихідною точкою зору, за термінологією Б. Успенського, є враження авторки від твору Сьюзен Зонтаг «Естетика мовчання». Б. Матіяш поринає у спогади: «Свого часу мені було важливо знайти есей Сьюзен Зонтаг «Естетика мовчання», однак коли врешті поталанило дістати книжку з так довго й наполегливо шуканим твором – ось воно: «багатство» наших бібліотек! – і коли текст уже став «моїм», себто прочитаним, була дещо розчарована» [Матіяш 2005: 27]. Далі митець пропускає своє бачення есеїстики як особливого типу твору крізь площину власної освіченості, посилається на доробки відомих особистостей: «Тут-таки пригадалися не раз цитовані в цілком солідних монографіях Сартр і Камю; зринули в пам'яті тексти Бодріара, Ліотара, Барта, Бен'яміна й низки інших цікавих мислителів, чие письмо та ідеї вплинули на перебіг інтелектуальних дискусій і формування інтелектуального дискурсу ХХ й очевидно, що й ХХІ століття» [Матіяш 2005, с. 27]. Звідси впливає авторське припущення: «Саме есеїстика є одним із китів сучасного гуманітарного знання – причому нічогеньким таким, живим і жвавим китом, який здатен тримати на собі не один десяток «справжніх наукових праць», автори яких покликатимуться на «геть несерйозні» есеї...» [Матіяш 2005: 27]. Ця думка суголосна з розумінням есеїзму філософами. Дослідження есеїстики й есеїзму відбуваються в довготривалому філософському дискурсі. Поява есе та формування його жанрової природи відбулось завдяки філософам, які власне й розробили типологічні риси текстового типу й заклали теоретичну базу для їх досліджень.

Розглядаючи жанр есе на вітчизняному ґрунті, Б. Матіяш наводить власну теорію саме української есеїстики. Наведемо уривок: «Слово «есей» ніби запалює зелене світло для будь-яких експериментів – у тому числі й із читацьким терпінням, тож у будітмо есеїстичні книжки запихається сила літературно-критичних текстів, гора рецензій і наостанок – дрібка есеїстики... Підозрюю, що якби спитати авторів, ким себе мислять: есеїстами, літературознавцями, літературними критиками чи критиками

літератури, вони відповідали б залежно від настрою... Найпростіше, звісна річ, благородно назватися есеїстом, хоча насправді штампувати ліпшу чи гіршу літературну критику, а то й не виходити за межі формату рецензій – які там есеї!» [Матіяш 2005: 27]. Вплітаючи в текст фактаж, письменниця розвиває думку про авторське розуміння жанру есе. вдаючись до критичного поцінування передусім сучасної літературознавчої есеїстики. Б. Матіяш виявляє фахову обізнаність у сфері теоретичних основ жанрології. Її творчий експеримент підкреслює архітектоніку есеїстики, в якій фактично відсутній висновок.

Наступні частини «Щось на кшталт есеїстики» містять у собі літературно-критичні есе. Однак про жанрові особливості «мислительського» жанру Б. Матіяш продовжує говорити й у п'ятій частині. Авторка ділиться власними враженнями про літературні проекти І. Андруссяка, Т. Гаврилів, К. Москальця, Т. Прохаська. Про їх творчу вдачу Б. Матіяш пише: «Названі тут книжки досконало пасують для того, щоби насолоджуватися приватністю цих бесід. У них немає нічого ні патосного, ні велемовного, ні авторитарно-гамірного й мізерного. Це вже не оцінкові «літературно-критичні есеї», це вже сама література – очевидно, що вона в більшості випадків виявляється цікавішою і тривкішою. Ці тексти смакують і живлять на довше... Поки що не ризикну говорити з ними всіма й про них усіх водночас. На все свій час. Як і на добру есеїстику» [Матіяш 2005: 31].

Отже, Б. Матіяш демонструє читачеві особливості архітектоніки есе на прикладі власного твору, вдаючись до творчих експериментів. Її сумніви щодо жанрової приналежності тексту «Щось на кшталт есеїстики» підкреслюють есеїстичну манеру письма, засвідчують складну жанрову типологію.

Твір Б. Матіяш «Пам'ять про Анну» є рефлексією на роман Т. Прохаська «НепрОсті». Власне, система аргументації есе базується на складному інтертекстуальному зв'язку. «Пам'ять про Анну» не може існувати без роману українського письменника, де описується життя в Карпатах у першу половину ХХ століття». Центральні жіночі образи зливаються завдяки імені Анна, що постає своєрідним інтертекстуальним кодом. Не зважаючи на маскулінізм роману, Б. Матіяш наголошує на єдності цього ліричного чуттєвого образу. За жанрово-родовою приналежністю

фактично есе письменниці є художнім синтезом, поезією в прозі. Мотив жіночності у «Пам'яті про Анну» розгортається в екзистенційно-онтологічній площині, переплітаючись із мотивом макрокосмосу. Звернімося до тексту: «Так буває, що самим тільки спогадом про неї можна наповнити увесь світ; ба, більше, світ заповнити Анною і побачити, що добре воно» [Матіяш]. Однак і надалі весь «філософський» текст пронизаний посиланнями на роман: «Читати «Непростих» – значить пізнавати Анну й починати розуміти, як сотворено світ: усе-бо, про що мовиться, причетне до її існування і начебто пропущено крізь Анну, котра є ідеальним мірилом речей і присутня в усьому, що довкола» [Матіяш]. Б. Матіяш відзначає й еволюцію образу Анни в самому романі Т. Прохаська: «Здається сам текст про Анну (для Анни?) щораз змінюється від погляду на нього Іншого; якщо читати – значить пізнавати, то перепрочитання обертається на важливе й зосереджене не просто спогадування того, що вже бачив і знаєш, і відкриття того, чого досі не міг похопити, а й на доростання до того, про що ніколи раніше не думав» [Матіяш]. Така рецепція базується на суб'єктивному баченні жіночих образів роману. Повертаючись до інтерпретації твору «НепрОсті», письменниця зазначає: «Однак пам'ять про Анну ніколи не проминає. Містячи в собі увесь світ, ця дівчинка-жінка народжується у кожному спогадуванні: про непростих, війну, любові, сни, малюнки, смерть, сміх, тишу, свободу – це тільки дешиця пережитих з Анною і завдяки їй досвідів. Це лишень початок розмови про неї; вона ж, як і сама Анна, ніколи не вичерпується. Залишається дуже тривкий спогад тіла – попри всі розлуки та відходи. Чи не з цього варто було починати, і чи не про це ми досі говорили?» [Матіяш]. Так, у наведеній цитаті актуалізується й назва есе Б. Матіяш, а переосмислення образу Анни зводиться до лірики в прозі: «Не йдеться про зупинення миті, лишень про поцінування пам'яті, вміння наповнювати себе спогадом про Анну та знати, що добре воно. Хай навіть це тільки історія погляду вздовж щоки повість губ ціле есе в сірниковій коробці, а загалом, пам'ять особливого спокою та любові. Так теж буває. Ліпшим від такого спогадування є тільки присутність самої Анни – дитини-дівчинки-жінки. Тієї, що ніколи не проминає. Розмову про котру не можна та й не треба закінчувати, бо кожен Аннин відхід – ніщо інше, як запорука

знову-повернення. А доти залишається і так багато – пам'ять» [Матіяш]. Звідси вимальовується ефект коловороту життя.

Отже, твір «Пам'ять про Анну» є есеїстичним відгуком на один із центральних образів роману Т. Прохаська «НепрОсті». Б. Матіяш пропонує фемінне бачення й лірико-медитативне суб'єктивне відтворення літературно-художнього матеріалу.

З іншого боку, прояв лірично-медитативної есеїстичної прози пов'язаний з архітекстуальністю есе. Вона визначається «вишуканістю стилю та елегантністю образності» [Швець 2006, с. 62]. Ця цільова група есеїстики наближає жанр есе до вірша в прозі і має потужний естетичний вплив на читача.

Загалом специфіка есе «як літературного жанру полягає в тому, що внаслідок належності до ліро-епічних форм вона поєднує імпульсивність поезії і можливості прози, будучи по суті, за спостереженнями есеїстів-практиків і теоретиків, сублімацією першого і другого» [Шебеліст 2009: 93]. Відповідно, як приклад розглянемо лірично-медитативну есеїстичну прозу.

Оригінальним творчим експериментом у жанрі есе є твір Б. Матіяш «Розмови з Богом», розміщений у розділі «Література» часопису «Сучасність», де друкувалося чимало популярних творів сучасного українського письменства. Авторка експериментує, краплюючи в динамічну основу твору пейзажні елементи.

Есе присвячене двом особам: «Із вдячністю і любов'ю професорові Роману Струсеві, а також Ji». Читача, обізнаного з філософією та літературою, присвята застерігає, що перед ним складна письменницька інтелектуальна робота, оригінальна проза. Твір розбитий на шістнадцять частин-текстів, кожна з яких є самобутнім мовно-семіотичним мікросвітом. Есе Б. Матіяш «Розмови з Богом» – це творчий потік авторської рефлексії. У творі відсутні розділові знаки. Виняток хіба що становить розділ десятий. Він насичений вставними конструкціями. Слова в тексті накладаються одне на одне, наче окремі мазки пензлем, створюючи при цьому загальну картину.

Авторка також нехтує великою літерою на позначення початку семантичних конструкцій і власних назв. Єдині лексеми, що мають символічне значення й час від часу виокремлюються з текстового потоку, є слова «Господь» і «Бог». Останню лексему

перенесено в заголовок. Сама назва твору «Розмови з Богом» передбачає тон відвертості, сповіді й тематичне багатство твору.

Перший фрагмент, суголосний із жанром етюду, присвячений роздумам над гендерними проблемами творчості. Порівнюючи свій творчий потенціал з мистецьким талантом Фріди Кало, відзначаючи свою простоту сутності, а часом невдачі, авторка говорить про своє фемінне світобачення. Вона, наче багатостраждальна мисткиня, по-своєму прагне змалювати свій світ. Авторка намагається уникнути тих деталей, що притаманні картинам мексиканської художниці. Поступово роздуми над відторженням образу жінки з медичними ножицями й відтятими руками змінюються акцентуванням на рисах чоловічого портрета. Проте в центрі перебуває саме образ жінки, яка так чи інакше страждає «від несподіваної осінньої повені» [Матіяш 2006: 13]. Таким способом формується зав'язка основної думки твору, що об'єднує всі мікротексти в єдиний твір.

Пейзаж, що в усьому творі відіграє роль емоційно-знакового тла, постійно змінюється. Це пояснюється вживанням імпліцитного авторського «Я», що корелює з образом Дівчинки Флори. Авторка у своїх рефлексіях прагне спинити її, стати для неї захистом, джерелом вже набутої мудрості, навчити й захистити. Вона ладна постійно піклуватися про юне створіння.

Передостанній текстовий блок за обсягом є найменшим. Завдяки вдалому лаконічному вислову, він виявляється в єдиній фразі: «найбільше у світі боюся тебе скривдити» [Матіяш 2006, с. 20]. Проте перед нами найзмістовніша частина твору. Усі страждання авторки ніщо порівняно з категорією зради. Займенник «тебе» тут може приховувати в собі або образ Бога, тобто того, на кого спрямований потік авторських емоцій, або образ самої авторки, або образ мисткині.

Поетика твору відзначається семантичною відкритістю. Складається враження, що «Розмови з Богом» можна дописувати, нанизувати ще і ще етюди, потоки авторської свідомості. Отже, есе є, дійсно, цікавим творчим експериментом. Його інтерпретація може бути різнобічною в залежності від ерудиції читача, адже у творі фактично немає конкретики. Цьому сприяє розкутість композиції, інтертекстуальна асоціативність, зміщення часопросторових пластів.

Зауважимо також, що лірико-медитативна есеїстична проза об'єднує в собі есеїстику з виключно мистецьким переосмисленням проблеми. Твори, описані в цій групі, найбільше концентрують у собі есеїстичне світобачення крізь складну насичену поетику. Провідні мотиви цієї есеїстики вкладається в такий трикутник: сенситивне «я» – вишукані складні образні коди – мистецька або культурна проблема.

Отже, есеїстика Б. Матіяш вирізняється тематичною строкатістю. Її твори демонструють різнобічність авторських поглядів і оригінальність творчої манери мисткині.

Література : *Галич 2001* – Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури: Підручник. / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 488 с. *Іванова 2009* – Іванова Н. С. Есеїстичне письмо і поетика межових форм в українській літературі 1920-их років // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Н. С. Іванова – К., 2009. – 19 с. *Кузнецова 2005* – Кузнецова О. Д. Засоби масової комунікації / О. Д. Кузнецова – Львів : ПАІС, 2005. – 200 с. *ЛСД 1997* – Літературознавчий словник – довідник / ред. Р. Т. Гром'як [Текст] – К., Академія, 1997. – 417с. *Матіяш* – Матіяш Б. Пам'ять про Анну / Б. Матіяш [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/kultura/kultura.php?id=984>. *Матіяш 2006* – Матіяш Б. Розмови з Богом [Текст] / Б. Матіяш // Сучасність. – 2006. – №11 – 12. – С. 13 – 21. *Матіяш 2005* – Матіяш Б. Щось на кшталт есеїстики / Б. Матіяш // Критика. – 2005. – №5. – С. 27 – 31. *Синица 2006* – Синица Д. А. Художньо-публіцистичні жанри у літературі російського зарубіжжя (творча спадщина І. О. Ільїна): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.01.02 – «Російська література»: Сімферополь, 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lib.ua-gu.net/inode/6797.html>. *Славянская 2009* Славянская Н. В. Реализация функции воздействия в тексте эссе / Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.06 – «Теория литературы» / Н. В. Славянская; СПб., 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/realizatsiya-funktsii-vozddeistviya-v-tekste-esse>. *Швець 2006*. – Швець Г. Д. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. Д. Швець. – К., 2006. – 232 с. *Шебелист 2009* – Шебелист С. В. Особливості розвитку сучасної української есеїстики в системі журналістських жанрів : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 27.00.04 – «Теорія та історія журналістики» / С. В. Шебелист. – К., 2009. – 187 с.

190 Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство

*Нестеренко Ю. В. Жанровая специфика эссеистики Богданы Матияши
В статье рассматривается малая эпическая проза Б. Матияши из позиции
жанровой типологии. Внимание исследователя сосредоточивается на
проблеме изучения эссе и его жанровой трансформации на примере
творчества писательницы.*

Ключевые слова: эссе, жанр, эпика, структура произведения